
Marginaal Rechtsantropologie in Nederland¹

Ter gelegenheid van het Intercongress van de International Union of Anthropological and Ethnological Sciences, gehouden in Amsterdam in april 1981, heeft de Nederlandse Sociologische en Antropologische Vereniging een verdienstelijk boek uitgegeven: *Current Issues in Anthropology: The Netherlands* (Kloos and Claessen (eds.) 1981). Het omvat een aantal overzichtsartikelen over recent antropologisch onderzoek en de daaruit voortgevloeide publikaties; deels regionaal gerangschikt, deels een antropologische subdiscipline volgende. Rechtsantropologie behoort niet tot de daarin vermelde *current issues*. Het woord *legal anthropology* wordt in het hele boek slechts door één auteur gebruikt in samenhang met de op Afrikaans recht gerichte activiteiten van J. F. Holleman en E. van Rouveroy van Nieuwaal en met betrekking tot de leerstoel van J. F. Holleman. Diens leeropdracht aan de sociale en juridische fakulteiten van de Universiteit van Leiden – in het Nederlands 'volksrecht en rechtsontwikkeling in niet-westerse samenlevingen' werd door Van Binsbergen, zeer terecht, in het Engels omschreven als *legal anthropology* (1981: 51, 57, 65). En deze leerstoel werd kort geleden na het emeritaat van Holleman opgeheven.

Rechtsantropologie wordt in Nederland nog nauwelijks gebruikt ter aanduiding van een academische discipline. Het vak is in het verleden onder andere benamingen (adatrechtswetenschap, volksrechtswetenschap) tot ontwikkeling gekomen. In de eerste vier dekaden van de 20ste eeuw is in geen enkel land ter wereld zoveel rechtsetnografisch materiaal verzameld en bewerkt (o.a. in de Adatrechtsbundels) en zijn er zoveel en zulke goede rechtsetnografische monografieën geschreven als in Nederland en het voormalige Nederlandsch-Indië. De inzichten in de processen van overlevering en handhaving van recht, die o.a. blijken uit de geschriften van Van Vollenhoven, F. D. Holleman, Logemann en Ter Haar werden in de anglo-amerikaanse rechtsantropologie pas vele jaren later ontwikkeld. De bewuste plaatsing van gegevens over volksrecht in de pluralistische context van de koloniale rechtssystemen, een vondst van de engelstalige rechtsantropologie in de jaren '60 en '70, was voor de Nederlandse schrijvers vanzelfsprekend; de wederzijdse beïnvloeding van de verschillende vormen van recht binnen het pluralistische systeem werd geanalyseerd lang voordat men

daar elders aan dacht. De methodologische en theoretische discussies over technieken van veldonderzoek, over het gebruik van westerse concepten bij de beschrijving van niet-westers recht en de konstruktie van neologismen, en over de definitie van recht waren veelzijdiger en vaak intelligenter dan de discussies die pas veel later in de anglo-amerikaanse rechtsantropologie hierover ontstonden.² Desondanks werd de studie van adatrecht in de jaren twintig en dertig door de beoefenaars ervan en door buitenstaanders meer en meer beschouwd als rechtswetenschap en niet als sociale wetenschap (i.c. rechtsantropologie). Deze visie vond waarschijnlijk zijn grondslag in het sterk beleidsgerichte karakter van de adatrechtsstudie van die tijd. Er werd niet alleen onderzoek verricht om kennis van het inheemse recht van de Indonesische volkeren te vergaren; meer dan in andere antropologische sub-disciplines waren studies van adatrecht opgezet ten gerieve van het koloniale bestuur, zij het dat de opvattingen van de onderzoekers in menig opzicht indruisten tegen de regeringspolitiek van die tijd.³ Met nadruk heeft Holleman in zijn afscheidscollage (1980) op deze maatschappelijke relevantie gewezen en de woorden van Van Vollenhoven in herinnering geroepen (1909: 90): 'Ons doelwit daarbij is niet de adatgeleerdheid op zich zelf . . . ons hoogste doelwit is het scheppen van een niet op papier maar in waarheid goede rechtsbedeling en goede bestuursinrichting . . . welke twee zonder solide kennis van volksrecht en volksopvatting niet bereikbaar zijn'.

De adatrechtsstudies werden vanwege de sterke nadruk op vraagstukken van rechtsbedeling gekenmerkt door een uitgesproken praktisch karakter. Door de praktische en beleidsgerichte aspecten van deze studies, hun functie in de opleiding van koloniale juristen en bestuursambtenaren, werden reeds in het begin van de 20e eeuw eigen leerstoelen mogelijk gemaakt en gerechtvaardigd. Deze funktionele en institutionele differentiatie heeft zeker het wetenschappelijke uiteengroeien van antropologie en adatrechtsstudies bevorderd. Toen Ter Haar – hoogleraar aan de rechtshogeschool in het toenmalige Batavia en belangrijkste theoreticus van de adatonderzoekers – zich als eerste bezon op de theoretische grondslag van de adatrechtsstudie en op de verhouding hiervan met andere wetenschappen, kwalificeerde hij deze studie als een positieve rechtswetenschap, die alleen van de bekende westerse rechtswetenschappen verschilde, doordat het studieobject zich niet in geschreven staat bevond, maar moest worden gewonnen uit de sociale werkelijkheid (1937). Bij dezelfde gelegenheid ontwierp hij voor deze variant van rechtswetenschap een methode van rechtsvinding, beter bekend als de 'beslissingenleer' – die, evenals die van andere rechtswetenschappen, wordt gekenmerkt door juridisch-formalistische elementen. Ter Haar's visie heeft weliswaar kritiek uitgelokt, met name F. D. Holleman (1938) heeft bedenkingen tegen diens methode van rechtsvinding aangevoerd; in het algemeen hebben zijn ideeën echter een gunstig onthaal gekregen. En geen der onderzoekers, ook niet F. D. Holleman, heeft diens

uitspraak weersproken, dat de adatrechtsstudie een vorm van positieve rechtswetenschap is . . . of behoort te zijn. Maar zoals Strijbosch (1980) recentelijk heeft aangevoerd was het grootste deel van het onderzoek naar adatrecht, beoordeeld naar het criterium van de toegepaste methode, niet van 'gewone' rechtsantropologische studies te onderscheiden.⁴ Een dialoog met de antropologie vond echter niet meer plaats. Ook na de oorlog zijn vele Nederlandse volksrechtsonderzoekers verwickeld geweest in methodenstrijd en verwarring omtrent theorie en doelstelling van hun studie. Een deel van de onderzoekers – voornamelijk gegroepeerd om het Instituut voor Volksrecht van de juridische faculteit in Nijmegen onder leiding van prof. G. van den Steenhoven – voelde zich, ondanks het wegvallen van de koloniale verantwoordelijkheid voor rechtsbedeling in Indonesië, nog aangetrokken tot een normatieve, juridische benadering en stond voor het probleem hoe Ter Haar's dwingend geformuleerde, positiefrechtelijke theorieën in een nieuwe tijd te interpreteren. Anderen, zoals J. F. Holleman, als hoogleraar verbonden aan de juridische en sociale faculteit van Leiden, voelden zich (rechts-)antropoloog, beoefenaar van een sociale wetenschap. Ook de kloof tussen de antropologie en het vak volksrechtswetenschap met zijn rechtswetenschappelijke en sociaalwetenschappelijke varianten werd tot heden toe in Nederland niet overbrugd. Het schijnt voor vele beoefenaren van de sociale wetenschappen bijna onvoorstelbaar te zijn, dat recht – volksrecht of overheidsrecht – het onderwerp zou kunnen zijn van een sociaalwetenschappelijke, dus van hun eigen, studie. Vergeten is dat bijv. Maine, Marx, Morgan, MacLennan, Weber, Steinmetz en Durkheim juristen waren, of beter, ooit rechten hadden gestudeerd. Recht, en de studie van recht, wordt geïdentificeerd met de rechtswetenschap en de aan de juridische faculteiten bedreven studies. Bij politiek of religie zou geen antropoloog op het idee komen, dat de studie van deze onderwerpen zou zijn weggelegd voor politicologen of theologen, laat staan voor kamerleden of dominees. Slechts bij recht komt men op dat idee. Dat maakt duidelijk hoe verregaand, ook onder sociaalwetenschappelijk onderzoekers, de vervreemding is van het recht, juridische instituties en de juridische beroepen in hun eigen maatschappij.

De laatste jaren begint er in Nederland echter een heroriëntatie op gang te komen, die, en hierin ligt een zekere ironie, samenvalt met een institutionele inkrimping van de Nederlandse volksrechtstraditie, met name de opheffing van de leerstoel in Leiden. Het onderzoek van (volks)recht in niet-westerse samenlevingen heeft de laatste tijd nieuwe impulsen gekregen. De meeste Nederlandstalige onderzoekers hebben zich verenigd in een werkgroep bestaande uit ± 40 personen, met een eigen Nieuwsbrief. Binnen de gelederen is een proces van integratie op gang gekomen. De meeste leden zullen het niet bezwaarlijk vinden als rechtsantropoloog te worden betiteld en steeds meer noemen zich rechtsantropoloog. Het proces van integratie heeft recentelijk nog ruimere vormen

aangenomen toen in 1980 de Nederlandse Vereniging voor Rechtssociologie werd opgericht door rechtssociologen en de 'rechtsantropologen'. Het aanbod van de redactie van de *Sociologische Gids* een themanummer over rechtsantropologie te publiceren, laat zien dat ook bij sociologen en antropologen een nieuwe visie op onderzoek naar recht in niet-westerse samenlevingen naar voren komt. Het themanummer zelf is een verdere stap.

De in het nummer verzamelde bijdragen hebben dat thema 'rechtsantropologie' gemeen. Naar een kleinere gemeenschappelijke noemer werd niet gezocht. Deze had gemakkelijk kunnen worden gevonden in het thema van geschilsbeslechting op lokaal niveau en in overheidsrechtbanken, waarmee alle auteurs in hun onderzoek te maken hebben gehad en waarover zij elders uitvoerig hebben geschreven of zullen schrijven. Daarmee zouden wij echter te zeer de indruk wekken, dat geschillen en processen van geschilbeslechting het belangrijkste thema van de rechtsantropologie zouden zijn. Deze opvatting, die de internationale rechtsantropologie nog steeds voor een groot deel beheerst, vinden wij veel te beperkt; hij laat een zeer groot deel van het rechtsleven buiten beschouwing. Juist daarom leek het ons zinvoller voor een grotere variëteit te kiezen, zonder naar representativiteit te streven. De omvang van het nummer maakte een beperking tot vier bijdragen noodzakelijk. Alle stukken zijn gebaseerd op veldonderzoek en naar aanleiding daarvan geschreven. Geen van de schrijvers heeft ernaar gestreefd een totale indruk van het onderzoek te geven; de bijdragen vormen slechts een deel van een groter aantal publikaties daarover.⁵ Strijbosch's onderzoek op Lombok was in eerste instantie op grondenrechtsrelaties gericht, waarbij hij natuurlijk ook met kredietverlening in aanraking kwam. E. en E. van Rouveroy van Nieuwaal-Baerends hebben zich in Noord-Togo uitvoerig met huwelijksrelaties en vormen van geschilsbeslechting door de *Juge de Paix* en door de vorst beziggehouden. Naast een aantal geschreven publikaties hebben zij hun onderzoeksresultaten ook in de vorm van films gepubliceerd. In hun artikel in dit nummer laten zij aan de hand van een voorbeeld zien, dat en in hoeverre bij de beslechting van geschillen bij de Anufòm relatieherstel centraal staat. H. Slaats en K. Portier proberen een inzicht te geven in besluitvormingsprocessen zowel in als buiten geschil bij de Karo Batak, waar zij onderzoek hebben gedaan naar verwantschap, besluitvorming en grondenrechtsrelaties. F. en K. von Benda-Beckmann hebben in West-Sumatra onderzoek gedaan naar vermogensrelaties, vererving en processen van konfliktbehandeling. Zij geven hier een herinterpretatie van historische bronnen, op grond waarvan zij tot een gedifferentieerde analyse van verandering in het Minangkabause recht proberen te komen.

Ofschoon de bijdragen in dit nummer qua onderwerp een benadering aanzienlijk van elkaar verschillen zijn er twee problemen in te onderkennen, die in de hedendaagse rechtsantropologie steeds meer aandacht krijgen.

(1) De verhouding tussen en de wederzijdse beïnvloeding van regels en beginselen enerzijds en de sociale processen waarin deze worden gehandhaafd anderzijds is een belangrijk onderwerp in de bijdragen van Slaats en Portier, de van Rouveroy van Nieuwaals en de von Benda-Beckmanns. De eerste twee de sociale relaties tussen de betrokken personen. In alle drie de bijdragen ligt de de sociale relaties tussen de betrokken personen. In alle drie de bijdragen ligt de nadruk op het lokale recht (volksrecht, *adat*recht) en processen van besluitvorming. Zij analyseren het verschil tussen deze processen op lokaal niveau en op het niveau van de overheidsrechtspraak. De grote praktische betekenis van de verschillen in procedure en interpretatie van regels en beginselen blijkt als overheidsrechtbanken regels van volksrecht toepassen: Ook al zijn deze regels inhoudelijk volksrecht, toch worden zij door op westerse leest geschoeide procedures en interpretatie vervormd en door de bevolking niet meer als eigen recht herkend.

(2) De relatie tussen sociale en economische ontwikkeling enerzijds en recht/rechtsontwikkeling anderzijds wordt behandeld in de bijdragen van Strijbosch en de von Benda-Beckmanns. Uit beide artikelen blijkt dat er belangrijke economische en sociale veranderingen kunnen optreden zonder, of slechts met geringe veranderingen in het recht. Zowel op Lombok als in West-Sumatra is het sociale en economische gedrag aanzienlijk veranderd ten aanzien van het opstellen en uitvoeren van kredietovereenkomsten, grondverpanding en de overdracht van goederen. Dit gedrag zelf is echter niet, of nauwelijks beperkt door het recht, bijv. door regels over de vorm en geldigheid van overeenkomsten; het vindt plaats binnen de speelruimte die het recht toestaat. Beide bijdragen laten zien dat het met name economische en sociale factoren zijn die het gedrag beïnvloeden en een belangrijke verandering in de sociale en economische betekenis van rechtsinstituten tot gevolg hebben.

Alle auteurs hebben het initiatieritueel voor antropologen doorlopen en langdurig (minimaal 16 maanden) veldonderzoek in een dorp verricht. Slechts twee onder hen, Els van Rouveroy van Nieuwaal-Baerends en Karen Portier hebben een formele antropologische studie afgesloten. De anderen hebben eerst rechten gestudeerd en zijn daarna pas in de antropologie terechtgekomen. De conclusie dat 6/7 van de Nederlandse rechtsantropologen uit echtparen bestaat mag niet getrokken worden; als men alleen kijkt naar wie zich rechtsantropoloog noemt, ligt het percentage iets lager. Hoe de verhoudingen in werkelijkheid liggen, is moeilijk na te gaan, omdat veel antropologisch onderzoek, dat zonder moeite rechtsantropologie genoemd zou kunnen worden, onder een andere vlag wordt verricht.

Franz von Benda-Beckmann

Noten

1. Ik dank de auteurs van de in dit nummer verzamelde bijdragen, met name Fons Stribosch, voor hun suggesties voor deze inleiding.

2. Vgl. over processen van rechtshandhaving enerzijds F. D. Holleman 1920, Logemann 1924, Van Vollenhoven 1931 en anderzijds Hoebel 1954, Pospisil 1971; zie ook het overzichtsartikel van Moore 1970. Voor de plaatsing van volksrecht in de pluralistische context zie bijv. Van Vollenhoven 1918 en de bijdragen in Schrieke (ed.) 1929; over onderzoekstechnieken de Adatwijzer (1910) in AB 1: 16; over begripstheoretische kwesties Ter Haar 1937, F. D. Holleman 1938, Van Dijk 1948; over het gebruik van westerse concepten Van Vollenhoven 1909 en anderzijds Nader 1965, Gluckman 1969, Bohannan 1969.

Een goed overzicht en analyse van de methodologische benaderingen in de Nederlandse adatrechtwetenschap geeft Stribosch 1980.

3. Globaal genomen kozen de 'onderzoekers' voor pluralisme, de overheid voor unificatie van recht. In 1928 ging de regering 'om' en werd het idee van (verdere) unificatie officieel afgezworen.

4. De kwalifikatie van deze studies als positief-rechtelijk door de daarbij betrokkenen en buitenstaanders is in zoverre niet juist. Stribosch meent dat aan Ter Haar's uitspraken geen descriptieve, maar prescriptieve betekenis zijn toe te kennen en dat diens concept van positieve rechtswetenschap niet naar historische feiten verwijst, maar alleen een optie, een programma voor de toekomst inhoudt (1980: 75). Een programma echter, dat, als gevolg van externe factoren (het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, de onafhankelijkheid van Indonesië) niet ten uitvoer werd gelegd.

5. In de individuele bijdragen wordt hiernaar verwezen.

Literatuur

- Binsbergen, W. van (1981) Dutch Anthropology of Sub-Saharan Africa in the 1970's, in: P. Kloos and H. J. M. Claessen (eds.) 1981: 45-84.
- Bohannan, P. (1969) Ethnography and Comparison in Legal Anthropology, in: L. Nader (ed.), *Law in Culture and Society*, Chicago: Aldine.
- Dijk, R. van (1948) Samenleving en Adatrechtsvorming, 's-Gravenhage: W. van Hoeve.
- Gluckman, M. (1969) Concepts in the Comparative Study of Tribal Law, in: L. Nader (ed.), *Law in Culture and Society*, Chicago: Aldine.
- Haar, B. ter (1937) *Het adatrecht van Nederlandsch-Indië in wetenschap, praktijk en onderwijs*, Rede, Batavia.
- Hoebel, E. A. (1954) *The Law of Primitive Man*, Cambridge: Harvard University Press.
- Holleman, F. D. (1920) Adatrecht van de afdeling Toeloengagoeng, *Indisch Tijdschrift voor het Recht* 112: 375-402.
- , (1938) Mr. B. ter Haar Bzn.'s rede 'Het adatprivaatrecht van Nederlandsch-Indië in wetenschap, praktijk en onderwijs', besproken door Holleman, *Indisch Tijdschrift voor het Recht* 147: 428-440.
- Holleman, J. F. (1980) *Volksrecht in Leiden*, afscheidscollege gehouden op 9-5-1980 te Leiden, ongepubliceerd manuscript.
- Kloos, P., en H. J. M. Claessen (eds.) (1981) *Current Issues in anthropology: the Netherlands*, Nederlandse Sociologische en Antropologische Vereniging, Afdeling Culturele Antropologie/Sociologie der niet-westerse volken, Rotterdam.

- Logeman, J. H. A. (1924) De Betekenis der indonesische getuigen, *Adatrechtbundel* 23: 114-133.
- Moore, S. F. (1970) Law and Anthropology, in: B. Siegel (ed), *Biennial Review of Anthropology*, 1969, Stanford: Stanford University Press.
- Nader, L. (1965) The Anthropological Study of Law, *American Anthropologist* 67, no. 6, part 2, pp. 3-32.
- Pospisil, L. (1971) *Anthropology of Law: a comparative Theory*, New York: Harper & Row.
- Schrieke, B. (ed.) (1929) *The Effect of Western Influence on Native Civilisation in the Malay Archipelago*, Weltevreden: G. Kolff & Co.
- Strijbosch, A. K. J. M. (1980) *Juristen en de studie van volksrecht in Nederlands-Indië en Anglofoon Amerika*, Publikaties over Volksrecht No. 7, Nijmegen: Instituut voor Volksrecht.
- Vollenhoven, C. van (1909) *Miskeningen van het Adatrecht*, Leiden: E. J. Brill.
- , (1918) *Het Adatrecht van Nederlandsch-Indië*, vol. 1, Leiden: E. J. Brill.
- , (1931) *Het Adatrecht van Nederlandsch-Indië*, vol. 2, Leiden: E. J. Brill.